

XVII АСРДА ҲИНДИСТОНДА НАҚШБАНДИЯ ТАРИҚАТИ ҒОЯЛАРИНИНГ ЁЙИЛИШИ ВА УНИ ЎРГАНИШНИНГ НАЗАРИЙ МАНБАЛАРИ

Алишер Шавкатович РАЖАБОВ

Фалсафа фанлари бўйича (PhD) фалсафа доктори

Бухоро давлат педагогика институти

Бухоро, Ўзбекистон

Аннотация

Мақолада Ҳиндистонда тариқатларнинг пайдо бўлиши, ислом дини ёйилиши билан тасаввуфнинг маънавий ҳаётга таъсири ҳамда унинг кишиларни ҳалолликка, маънавий маҳдудликдан чиқаришга, жамиятдаги мавжуд иллатлардан халос этишда муҳим аҳамиятга эга эканлиги тўғрисида баён қилинган.

Таянч сўзлар: Нақшбандия тариқати, Ҳиндистон, Шихобуддин Оламари, тасаввуф.

РАСПРОСТРАНЕНИЕ В XVII ВЕКЕ В ИНДИИ ИДЕЙ УЧЕНИЯ НАКШБАНДИЯ И ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИХ ИЗУЧЕНИЯ

Алишер Шавкатович РАЖАБОВ

Доктор философии (PhD) по философским наукам

Бухарский государственный педагогический институт

Бухара, Узбекистан

Аннотация

В статье речь идет о влиянии суфизма на духовную жизнь Индии, проникновении ислама, возникновении учений, о важном значении приведения людей к честности, освобождении их от духовных ограничений, от существующих в обществе пороков.

Ключевые слова: учение Накшбандия, Индия, Шихобуддин Оламари, суфизм.

XVII–XVIII асрларда Ҳиндистонда ижтимоий-тарихий вазият, маънавий, маданий ҳаёт, ҳинд–муслмон жамиятидаги турли тариқатлар ва таълимотлар таъсирида шаклланган. Хусусан, тасаввуфнинг маънавий ҳаётга таъсири, ислом динининг кириб келиши, тариқатларнинг пайдо бўлиши кишиларни ҳалоликка, маънавий маҳдудликдан чиқаришга, жамиятда мавжуд иллатлардан халос этишда муҳим аҳамият касб этган. Шу билан бирга, Жанубий Осиё минтақасига нақшбандиянинг ёйилиши

тасаввуфнинг Ҳиндистондаги маданий-маънавий жараёнларга таъсир кўрсатган.

Нақшбандия тариқати ўрта асрлардан бошлаб дунё халқларининг маънавий ҳаётига кириб борди ва ривожланди. Нақшбандия тариқати намояндлари Баҳоуддин Нақшбанд ва ушбу тариқат асосчиларининг инсонга оид ғоялари асрлар давомида инсонпарварликни, ижтимоий-маданий ҳаётга ўз ижобий таъсирини ўтказган. Исломи динининг эзгу ғоялари тасаввуф сабаб кишилар ҳаёт тарзига сингиб борди, жумладан ҳинд–муслмон маънавий ҳаётининг ўзгариши, маънавий тараққиётга Нақшбандия тариқати бекиёс хизмат қилиш билан бирга, бу ўлкаларда халқларни ягона мақсад атрофида жипслаштиришга, жамиятнинг турли табақалари ўртасида дўстлик, биродарлик алоқаларининг мустаҳкамланишига замин яратган.

Ушбу бобда Мирбобо Нақшбандий мероси ҳинд–муслмон жамиятида ўзига хос тарзда даврнинг ижтимоий-иқтисодий, тарихий-маданий муҳитида шаклланган дунёқараш маҳсули сифатида Нақшбандия тариқати ғоялари таъсири, уларнинг тарғиботи, маънавий муҳитга муносабати нуқтаи назаридан ўрганилган. Шунингдек, ҳинд–муслмон жамиятида тасаввуфнинг тарқалиши, ҳинд халқлари диний эътиқоди, мавжуд турли оқимлар, анъаналар билан ўзаро таъсири таҳлил этилган.

Исломи дини Ҳиндистонга VII асрда кириб келган даврда бу ерда буддизм, ҳиндуизм, мистик хатти-ҳаракатлар, анъаналар мавжуд эди. Бу эса, сўфийликнинг турли ғоялар, қарашларнинг ҳиндлар онгида кенг тарқалишига ёрдам берди. Ҳинд тупроғида исломга нисбатан оддий авом ичида қизиқиш уйғонишида энг аввало, сўфийларнинг хизмати катта бўлган.

Ҳинд тасаввуфи тарихи тахминан VIII асрда араб савдогарлари билан бирга келган сўфийлар ташрифи билан бошланган бўлса-да, лекин уларнинг бу диёрда қўним топишлари ва асосий намояндалари манбаларда турлича талқин этилганлиги ҳамда тасаввуфнинг ушбу ўлкага кириб келиши ҳақида тадқиқотчи олимлар аниқ бир умумий тўхтамга келмаганлар.

Ҳиндистонда тасаввуф таълимотининг тарқалиши тарихи ҳақида куйидаги талқинлар мавжуд:

1. Арабларнинг савдо-тижорат сафарлари ва уларнинг илк Ҳиндистонга юриш даври.
2. XIII асрдан сўфийларнинг Ҳиндистон, Кичик Осиёга кўчиш даври.
3. Тасаввуфнинг ҳинд адабиётига кучли таъсир кўрсатган XIII–XIV асрлар оралиғи даври [4;190].

Дастлаб араблар ёки Ўрта Осиёлик савдогарлар билан Ҳиндистонга келган айрим сўфийлардан ташқари, расман Ажмида ўз фаолиятини бошлаган биринчи энг йирик жамоа “Чиштия сулуки” [3;158–159]., манбаларда келтирилади. Шихобуддин Оламаронинг “Масоликул абсор” асарида XIV асрларда Деҳли ва унинг атрофларида икки мингга яқин хонақоҳлар бўлганлиги [1;120] қайд этилади.

Тасаввуф намояндalари ўз фаолияти давомида, шогирд ва муридларига наъмуна бўла олиш билан биргаликда, бевосита Қуръони карим ва суннага мувофиқ иш олиб бориши ҳақида тўхталиб ўтамиз. “Наҳл” сурасидаги 128-оятнинг “... албатта, Аллоҳ тақводорлар ва яхши амал қилувчилар тарафидадир” [2;188] қисмига асосланган ҳолда Аллоҳнинг бандаларини сабр ва чиройли, эзгу амалларни бажаришларига даъват қилишга ҳаракат қилганлар. Бу даврларда ҳинд–муслмон маънавий ҳаётининг юксакликка эришувига тасаввуф тариқатлари беқиёс хизмат қилиши билан бирга, халқни ягона мақсад атрофида жипслаштиришга, жамиятнинг турли табақалари ўртасида дўстлик, биродарлик алоқаларининг мустаҳкамланишига замин яратган. Чунки мазкур тариқатда ислом шариати мезонлари бузилишига йўл қўйилмай, чин инсоний фазилатлар улуғланганлигини айтиш мумкин. Ҳинд–муслмон тарихида тасаввуф ва тариқатларнинг аҳамияти Хожа Муҳйиддин Чиштий, Қутбиддин Баҳтиёр Какий, Бобо Фариддин Ғанжи Шекар, Низомиддин Олия ва ниҳоят, Шайх Носириддин Черад Деҳлавий раҳбарлик қилган ва бошқарган давр билан боғлиқ, деб қаралади.

Ҳиндистонда ўзининг 332 йиллик тарихига эга Бобурийларнинг ислом дини ва тасаввуф тариқатлари ривождаги хизмати катта бўлди, дейиш мумкин.

Бобурийлар сулоласи асосчиси Заҳириддин Муҳаммад Бобур ва унинг ворислари ҳам тариқат намояндаларига ҳурмат билан муносабат билдирганликлари бир қатор тарихий манбаларда ўз ифодасини топган. Бобурнинг давлат арбоби ва билимдон сиёсатчиларга хос хусусиятлари Шимолий Ҳиндистон шароитида ҳиндларга нисбатан диний муҳолифатдан воз кечиш каби нозик масалага тўғри ёндашишда ҳал қилувчи рол ўйнади. Бу тадбир натижаси сиёсий барқарорлик ва феодал даромаднинг икки асосий қисми, яъни савдо ва хунармандчиликни ривожлантириб, қишлоқ хўжалигининг яна тикланишига олиб келди. Шаҳарларда ободончилик, таъмирлаш, боғи-роғлар барпо этиш ва экинзор ерларда суғориш ишларининг йўлга қўйилиши, Самбҳал ва Аграда масжиду мадрасаларнинг қурилиши, Бобурнинг ўз давлатида амалга оширган сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий ислохотларининг илк куртаклари эди. Кўпчилик тарихчилар фикрига кўра, Бобур диний эътиқоди кучли шахс сифатида, хурофотга қарши бўлган ва Ҳиндистондаги фаолияти давомида диний жаҳолатпарастликка йўл қўймаган.

Л.Шарма Бобурнинг бағрикенглик маданиятини изоҳлашда яна бир ҳинд тарихчиси Р.Трипатининг фикрини ҳам келтириб ўтади. Жумладан: “...бобурийлар сулоласининг фаолияти унинг ҳарбий қудрати туфайлигина эмас, балки ўз сиёсатида диний эътиқод эркинлигини амалга оширгани ва маданий ҳаётга катта ҳисса қўшганлиги туфайлидир”.

Бобурийлар сулоласи Ҳиндистондаги мавжуд тариқатлардан тариқат авлиёларига алоҳида ҳурмат билан муносабатда бўлишган. Мазкур тариқат намояндалари шарафига, жумладан, Ҳумоюн Ажмида улкан дарвоза, Акбар Фотиҳпур Секрида мақбара қурдирган. Бобур эса Шайх Яҳё Чиштий ва унинг ўғли Шарафуддин Манерий Чиштийни зикр қилганлигини келтириш мумкин.

XVII аср охири XVIII асрнинг биринчи ярмида Ҳиндистонда сўфий таълимотининг ривожига буюк форсийзабон шоир ва мутафаккирлардан Абул Файз Файзий ва Абдулқодир Бедиллар улкан ҳисса қўшган. Акбар Ҳиндистондаги йирик диний таълимотларнинг ўз ички сиёсатига хизмат қилиши учун унинг инсонпарварлик жиҳатларини янги дин – “Дини илохий”сида уйғунлаштириб, ундаги “Тангри барчага баробар” тамойилини мусулмон ва ҳинд дин пешволарининг мутаассиблик кайфиятига қарши қўйди. Бу янги дин учун Акбаршоҳ махсус сарой ҳам қурдирган бўлиб, унда барча дин вакиллари тўпланиб, муқаддас китоблардаги муштарак ғоялар ҳақида дўстона баҳс ва мунозаралар олиб борганлар.

Бобур Ўзбекистон ва Ҳиндистон халқлари ўртасидаги тарихий ва маданий алоқаларни, дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ривожлантириш ҳамда мустаҳкамлашдек муҳим халқаро ишларда сезиларли даражада ижобий фаолият олиб борган буюк инсондир.

XVII–XVIII асрларда Ҳиндистонда мураккаб ижтимоий-сиёсий вазият юзага келган. Бу даврда шахсияти ва дунёқараши турлича бўлган шахзодалар ўртасидаги келишмовчиликлар сабабли “ҳинд–мусулмон маданияти”га хос бўлган анъаналардан чекинганликлари, ғайридинларга нисбатан ички ва ташқи сиёсатдаги муносабатлари мамлакатда кўплаб норозиликларни келтириб чиқараётган эди. Доро Шукуҳнинг нисбатан диний бағрикенглик руҳида тарбияланган шахзода сифатида тахтга чиқиши ҳинд эътиқодидаги фуқаролар томонидан қўллаб-қувватланган. Аврангзебнинг Ҳиндистонда ислом тарғиботини бу ишга бел боғлаган диний арбоблар ва улар таъсиридаги кишилар ҳимоя қилдилар. Шоҳ Шужони шиа мазҳабига мансуб жамоалар, Муродбахшни ўз қариндош-уруғлари қўллашга интиларди. Ҳали оталари тирик пайтда Шоҳ Шужо Бенгалияда, Муродбахш Гужоротда ўзларини шоҳ деб эълон қилдилар. Шоҳ Жаҳон расман тахт ворислигига Доро Шукуҳни тайин қилганди. Бундай вазиятда жамиятда мавжуд турли диний қарашлар, эътиқод шакллари ҳам бир-бирига ўзаро таъсир қилар эди.

Аврангзебнинг салкам эллик йиллик ҳукмронлиги даврида мамлакатда шариат ҳаром қилган майпарастлик, гиёҳвандлик, қимор ўйнаш каби ишларга чек қўйилди. Унинг ҳукмронлигидан олдин урф бўлган зарб қилинажак танга пулларга Қуръони карим оятларини ўйиб ёзиш одатидан воз кечилди. Фаҳш ишларнинг олдини олиш мақсадида эрсиз аёлларга эрга тегиш, акс ҳолда мамлакат ҳудудидан чиқиб кетиш талаби қўйилди. Саройда ғайридинларнинг ҳозиргача нишонланиб келинган турли маросимларини, шу жумладан ҳукмдорнинг туғилган кунини тантана қилишни ўтказишга барҳам берилди.

Бобурий подшоҳ Аврангзеб Оламгирнинг тўлиқ исми Абу Музаффар Муҳйиддин Муҳаммад бўлиб, Шохжаҳон ва Мумтоз Маҳал бегимнинг ўғли бўлган. Тахтга ўтирган 1658 йилнинг ёзида ўзини бобурийлар салтанатининг подшоҳи Абул Музаффар Муҳйиддин Муҳаммад Аврангзеб Баҳодир Оламгир Подшоҳи Ғозий деб эълон қилади. У ҳукмронлик қилган даврларда давлатчилик ва жамият бошқарувининг барча соҳаларида йирик ўзгаришлар ва ислохотлар амалга ошди. Илм-фан, маданият, ҳарбий соҳа, иқтисодиёт билан биргаликда ислом динининг ажралмас бир қисмига айланган тасаввуф ва тариқатлар ривожланди.

Аврангзеб тахтни эгаллаган пайтда мамлакатда тинимсиз қўзғолонлар бўлаётган ва давлат асослари заифлашган эди. У давлатни сақлаб қолиш учун қўзғолонларни бостириш ва қўлдан чиққан ҳудудларни қайта қўлга киритиш мақсадида тинимсиз жанглар қилишга мажбур бўлди. Бунинг учун у қўшин сонини 170 минггага етказди. Қўшинга хизмат кўрсатувчи ёрдамчи кучлар билан унинг қўшини бир неча юз мингга борди. Бу, ўз навбатида, катта миқдордаги хазинани талаб қилар эди. Хазинани тўлдириш учун янги солиқ ва йиғимларни жорий қилишга тўғри келди.

Аврангзеб бошқарувдаги ўзига хос сиёсат масжид ва мадрасалар, хонақоҳларни таъмирлаш, янгиларини қуриш ислом тарғиботини кучайтиришга хизмат қилди. Бироқ, унинг ғайридинларнинг бутхоналари ва мактабларини таъмирлаш, янгиларини қуришни тўхтатиб қўйиши турли

норозиликларга ҳам сабаб бўлди. Шу билан бирга 1679 йилдан бошлаб мусулмон бўлмаган ҳиндлардан жизя (мусулмон мамлакат ҳимоясида яшаётган номусулмонлардан олинадиган жон солиғи) ундириш, уларнинг муқаддас кадамжоларини зиёрат қилганлари учун қўшимча солиқ тўлашлари тартиби жорий қилинди.

Мусулмон савдогарлардан тижорат молининг беш фоизи миқдорда олинадиган солиқ бекор қилинган ҳолда ғайридин савдогарлар учун бу солиқ тури сақланиб қолди. Солиқ, закот йиғувчи идораларда мусулмон бўлмаган кишиларнинг ишлаши тақиқлаб қўйилди. 1688 йилдан бошлаб эса мансабдор ғайридинларнинг тахтиравонда ва чиройли отларда юришлари тақиқланди. Аврангзебнинг бу сиёсати бошқа дин вакилларининг ҳақ-ҳуқуқларини камситиш эмас, балки маҳаллий ҳиндларни мусулмон бўлишга ундаш тартибларидан бири эди. Шунингдек, ислом динига ўтиш истагини билдирган ҳиндларга катта лавозимлар, катта миқдордаги пул, ер-мулк, нафақа ва имтиёзлар бериларди. Ҳукмдорлар давлатни бошқаришда дин олимлари ва арбобларига таянган ҳолда иш олиб борди. У кундалик фаолиятини, ҳар бир тадбирини, бошлаган ислохотларини ислом шариати талабларига мувофиқ бўлишини қаттиқ назорат қилар, беқиёс ҳокимиятга эга бўлган подшоҳлигидан динни тарғиб қилишда фойдаланар эди.

Ўз навбатида, динга кенг йўл очилиши, унинг аҳкомларига қатъий риоя этилиши мамлакат равнақига, давлатни одилона бошқаришга катта имкониятлар очиб берарди. Аврангзеб мусулмонларнинг бош шаҳарлари Макка, Мадина ва бошқа муқаддас марказларни доимо қўллаб-қувватлаб турди. Аврангзеб ҳукмронлик қилган салтанат дунё мусулмонларининг ишончли таянчларидан бири сифатида хизмат қилди.

Мирбобо Нақшбандий ва бошқа нақшбандия тариқати вакиллари, шайхларни бобурий ҳукмдорлар ўзларига маънавий пир деб билганлар. Уларнинг юксак салоҳиятидан баҳраманд бўлганлар. Қодирия тариқати намояндаси, бобурийзода Дорошукуҳнинг устози Мулло Сироҳ Бадахший, нақшбандия тариқатида Мирбобо Нақшбандийнинг устози бўлган Мир

Сайфуддин, ўз даврининг уламози, Мулло Азизуллоҳ Исфаҳонийлар билан ҳамнафас яшаб, уларнинг ижодидан баҳраманд бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Воҳидов Р., Неъматов Ҳ., Маҳмудов М. Сўз бағридаги маърифат. – Тошкент: Ёзувчи, 2001 . – 120 б.
2. Маҳдуми Аъзам. Рисолаи Бобурия. // Жузжоний А.Ш. Тасаввуф ва инсон. – Тошкент: Адолат, 2001. – 188 б.
3. Низомиддинов Н.Ғ. Ҳиндистонда ислом: тарих, ижтимоий-сиёсий ҳаёт ва ҳинд-муслмон маданияти. – Тошкент: 2008.
4. Тошкент ислом университети исломшунослик илмий-тадқиқот маркази. Тасаввуф тариқатлари. – Тошкент, 2016. – 190 б.